

Əta Tərzibaşının türkoloji araşdırmaları

Orxan İsayev

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: orkhanlit@gmail.com

Annotasiya. Tarixin müxtəlif dövrlərində Orta Asiyadan və Azərbaycandan İraq ərazisinə köç edən türkmanlar zəngin ədəbi-mədəni irs yaratmışlar. Onların həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatları ümumtürk ədəbiyyatının ayrılmaz hissəsini təşkil edir. Məqalədə İraq türkmanlarının tarixi, dili, ədəbiyyatı, folkloru ilə bağlı tədqiqatlar aparan Əta Tərzibaşının türkologiya üçün önəm daşıyan fikir və düşüncələrinə yer verilmişdir. Əta Tərzibaşının tədqiqatlarından aydın olur ki, o, təkcə türkmanların deyil, digər türk xalqlarının da tarixinə, folkloruna, ədəbiyyatına və dil xüsusiyyətlərinə dərinləndirən bələddir. Buna görə də müasir türkologiyanın inkişafı üçün Əta Tərzibaşının bu istiqamətdə apardığı tədqiqatların öyrənilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Əta Tərzibaşi “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Divani lüğət-it türk” kimi qiymətli əsərlər və Məhəmməd Füzuli, Əlişir Nəvai, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Fərabî, və s. türk xalqlarının tarixində önəmli rol oynamış şəxsiyyətlər bağlı fikirlərini müxtəlif məqalə və kitablarında elm aləminə təqdim etmişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq, Əta Tərzibaşını XX əsrin görkəmli türkoloq alimlərindən biri hesab etmək olar.

Açar sözlər: Türkman, türkologiya, türk xalqları, klassik ədəbiyyat, Füzuli, “Divani lüğət-it türk”, İraq-türkman dialekti

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.02.2024; qəbul edilib – 15.02.2024

Turkological researches of Ata Tarzibashi

Orkhan Isayev

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: orkhanlit@gmail.com

Abstract: Turkomans who migrated from Central Asia and Azerbaijan to the territory of Iraq in different periods of history created a rich literary and cultural heritage. Both their oral and written literatures form an integral part of all-Turkic literature. The article contains the thoughts and ideas of Ata Tarzibashi, who conducts research on the history, language, literature, and folklore of Iraqi Turkoman, which are important for Turkology. It is clear from Ata Tarzibashi's research that he is deeply familiar with the history, folklore, literature, and language characteristics of not only the Turkomans, but also other Turkic peoples. Therefore, the study of Ata Tarzibashi's research in this direction is of great importance for the development of modern Turkology. Ata Tarzibashi "Kitabi-Dede Gorgud", Muhammad Fuzuli, Alishir Navai, Mevlana Jalaladdin Rumi, Farabi, "Divani lughat-it Turk" etc. He presented his views on the personalities and valuable works that played an important role in the history of the Turkish people to the world of science in various articles and

books. Taking all this into account, Ata Tarzibashi can be considered one of the outstanding Turkologists of the 20th century.

Keywords: Turkoman, turkology, turkic people, classical literature, Fuzuli, Divani lughat-it Turk, İraqi-Turkoman dialect

Article history: received – 05.02.2024; accepted – 15.02.2024

Giriş / Introduction

Əsrlərdir İraqda yaşayan türkman cəmiyyəti böyük türk dünyasının kiçik modelidir. Bunu konkret faktlarla izah etmək olar:

1. Hər kəsə yaxşı məlumdur ki, qədim şumerlər Mesopotamiyada yaşamış və öz dövrünün ən inkişaf etmiş xalqlarından olmuşdur. Bir çox şumerşünasların fikrincə, bu xalq müasir türklərin əcdadıdır. Bunu bir çox dil və etnoqrafik nüanslar sübut edir. Bu o deməkdir ki, hələ minlərlə il əvvəl türklər İraq ərazisində yaşamışlar.

2. VII əsrdə ərəb qoşunlarının komandanı Ubeydullah bin Ziyad Türküstanı yürüş edərkən türklərin döyüşkənliyi onu heyrətə salmış və 2000-ə qədər türk əsgərini İraqa gətirərək Bağdad və Bəsrədə yerləşdirmişdi. O dövrdə Türküstanda yaşayan türk xalqları tayfalara, dövlətlərə bölünməmişdir. Bu o deməkdir ki, 2000 əsgərin arasında müasir qazaxlar, qırğızlar, özbəklər, türkmənlər olmuş və onların nəvə-nəticələri bu gün də İraqda yaşamaqdadır.

3. Ərəb xilafəti zamanından başlayaraq Atabəylər, Hülakülər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər, Əfşarlar kimi dövlətlərin zamanında Azərbaycandan İraqa oğuz türkləri köç etmiş və bu ərazilərdə məskunlaşmışlar. Adını çəkdiyimiz dövlətlərin eyni mərkəzdən idarə olunması bu köçün daha da genişmiqyaslı olmasına imkan vermişdir. Professor Qəzənfər Paşayev apardığı tədqiqatlardan belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, nəinki Azərbaycandan İraq, hətta İraqdan da Azərbaycan türklərin köçü baş tutmuşdur.

4. Uzun əsrlər boyu Osmanlı dövlətinin İraq ərazisinə nəzarət etməsi Anadolu türklərinin də Kərkük və ətraf ərazilərdə məskunlaşmasına imkan vermişdir. “Osmanlı türklərinin əcdadları da XIII əsrdə türkman adı altında tanınırdılar” [4, s.27].

Bütün bu faktlar sübut edir ki, bu gün İraq türkmanları adlandırdığımız xalq tarixin müxtəlif dövrlərində bir çox türk tayfalarının nümayəndələrinin Mesopotamiyaya köç etməsi nəticəsində formalaşmışdır. Sözsüz ki, burada böyük üstünlük Azərbaycan türklərinə məxsusdur. Bunu İraq türkmanlarının dili, folkloru, ədəbiyyatı, adət və ənənələri də sübut edir. Bu səbəbdən də Azərbaycanda İraq türkmanlarını İraq azərbaycanlıları, türkmanlar isə Azərbaycan türklərini türkman adlandırır.

Əsas hissə / Main part

Görkəmli tədqiqatçı Əta Tərzibaşı məhz belə bir mühitdə doğulub böyümüş, təhsil almışdır. O, uzun illər İraq-türkman folkloru, ədəbiyyatı, dili, mədəniyyəti, tarixi ilə bağlı tədqiqatlar aparmış və elm dünyası üçün qiymətli sayılan nəticələr əldə etmişdir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, İraqda mövcud olan türkman cəmiyyəti elə bir toplumdur ki, onlarla bağlı istənilən sahədə tədqiqat aparmaq istəyən tədqiqatçı mütləq şəkildə türk xalqlarının tarixinə, dil xüsusiyyətlərinə, ədəbiyyatına və folkloruna dərinlən bələd olmalıdır. Əta Tərzibaşının araşdırmalarının uğurlu alınmasının başlıca səbəbi tədqiqatçının İraq türkmanları ilə yanaşı, digər türk xalqlarının inkişaf xüsusiyyətlərini bilməsi idi. Əta Tərzibaşı, demək olar ki, bütün tədqiqatlarında (bura daha çox dilçilik, folklorşünaslıq və ədəbiyyatşünaslıqla bağlı apardığı araşdırmaları aid etmək olar – O.İ.) Azərbaycan və Türkiyə türklərinin ədəbiyyatına, folkloruna, dilinə müraciət edir, İraq türkmanlarını bu iki türk xalqı ilə

müqayisəli şəkildə araşdırır. Bu da təsadüfi deyil. Çünki İraq-türkman ədəbiyyatı, dili, folkloru, tarixi Azərbaycana və 4 əsrə yaxın tərkibində olduqları Osmanlı dövlətinə bağlıdır.

Əta Tərzibaşı ümumtürk ədəbi-mədəni dəyərlərinə aid edilən “Kitabi-Dədə Qorqud”, Məhəmməd Füzuli, Mövlanə Cəlaləddin Rumi, Molla Nəsrəddin və s. kimi mövzularla bağlı da ciddi tədqiqatlar aparmışdır. Onun bu mövzular üzərində araşdırma aparması türkoloji elmə bələdliyinə sübutudur. Doktor Mustafa Ziya yazır: “Türk dünyası, böyük kültür adamı Əta Tərzibaşını, əsasən, kitablarından tanımışdır. Tərzibaşı türk kulturu çalışmalarına ömrünün 70 ilini həsr etmiş, Türkman mədəniyyətinin hər sahəsi ilə maraqlanaraq çoxistiqamətli tədqiqatlar aparmışdır” [9, s.5].

İraq-türkman ədəbi-mədəni dəyərlərini ümumtürk kontekstində araşdırmaq, fikrimizcə, Əta Tərzibaşının ən uğurlu metodlarından biri hesab olunmalıdır. Sözsüz ki, digər türk xalqlarının xalq yaradıcılığını, mifologiyasını, ibtidai inanclarını bilmədən türkmanların folklorunu tədqiq etmək mümkün deyil. Onun xoyrat və maniləri Azərbaycan bayatıları ilə, İraq-türkman ləhcəsini Azərbaycan türkcəsi ilə, Kərkük xalq mahnılarını Urfa havaları ilə müqayisə etməsi bir daha sübut edir ki, alim təkcə İraq türkmanlarının deyil, Azərbaycan və Türkiyə türklərinin də dil və folklorunu yaxından izləmiş, bütün elmi yeniliklərdən xəbərdar olmuşdur. Xoyrat-mani-bayatı yaxınlığından danışarkən Əta Tərzibaşı yazır ki, xoyratın kökləri Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin zamanında inkişaf edərək əhalisi türkmanlardan ibarət olan Azərbaycan ərazilərinə yayılmışdır [8, s.8]. Əta Tərzibaşının bu fikirlərinin təsdiqi olaraq Rəsul Rza “Uzaq ellərin yaxın töhfələri” adlı məqaləsində yazır: “Kərkük xoyrat və maniləri ilə tanış olduqca onlarla Azərbaycan bayatıları arasındakı oxşarlıq, ruhi yaxınlıq, obraz, ifadə, cümlə quruluşu doğmalığı daha aydın, daha şübhəsiz, daha sarsılmaz bir qənaət yaradır” [5, s.178]. Həqiqətən, İraq-türkman xoyrat və manilərinin Azərbaycan bayatıları ilə yaxınlığı və eyniliyi hər iki şifahi şeir janrının vahid kökdən yarandığını göstərir. Təbii ki, uzun illər xoyrat və manilərlə bağlı tədqiqat aparan Əta Tərzibaşı Azərbaycan folkloruna da dərinlən bələd idi. Folklorun eyni kökdən qaynaqlanması həm də dil eyniliyinə işarədir. Bununla bağlı Əta Tərzibaşı 1962-ci ildə qələmə aldığı “Yazı dili, qonuşma dili” adlı məqaləsində yazır: “Türkman ləhcəsi Azəri ləhcəsinə türk ləhcəsindən daha yaxın və bəlkə də əkiz qardaşlar olmaqla uzun bir tarix boyunca müxtəlif səbəblərin təsiri ilə bir-birindən xəbərsiz inkişaf etdikləri halda aralarında ciddi fərqlər yaranmamışdır” [9, s.206].

Əta Tərzibaşının folklorun digər janrları, əsasən də, atalar sözü, lətifələr, məsəllər, xalq dastanları və s. bağlı apardığı tədqiqatlarda da Azərbaycan folkloru ilə eyniliyi sübut olunmuşdur.

Əta Tərzibaşının türkoloji araşdırmaları sırasında “Kitabi-Dədə Qorqud”la bağlı fikirləri böyük maraq doğurur. Alim bu türk ədəbi abidəsinə yüksək qiymət verərək onu İraq türkmanlarının “ana kitabı” adlandırır. Alim qeyd edir ki, “Dədə Qorqud” dastanının dilində Türkman ləhcəsinin xüsusiyyətlərinin olmasına heç bir şübhə yoxdur. XIV əsrdə yazıldığı deyilən bu dastanda işlədilən bəzi yer adları bu gün də İraqda mövcuddur. Tərzibaşının bu fikirlərini professor Qəzənfər Paşayev də təsdiq edir. O yazır: “Kitabi-Dədə Qorqud”da yer alan onlarca sözün indinin özündə belə Kərkük dolaylarında işlək olması, daha doğrusu, həmin sözlərin yalnız həmin mənada işlənməsi tutarlı dəlil-sübutdur” [3, s.21]. Türkmanşünas alim Qəzənfər Paşayev fikirlərinin təsdiqi üçün “xırxız”, “əkmək”, “nəsnə”, “sığır”, “ənsə”, “qanara”, “ismarlamaq”, “dam”, “yoğurd” və s. sözləri misal göstərir.

Əta Tərzibaşı ümumtürk folklorunda məşhur lətifə obrazı olan Molla Nəsrəddinlə bağlı da tədqiqatlar aparıb. Onun bu mövzuda ilk məqaləsi ərəb dilində Misirin “əl-Risale” dərgisində işıq üzü görüb. 1972-ci ildə “Qardaşlıq” dərgisində yayımlanan “Nəsrəddin Xoca haqqında yeni bilgilər” adlı məqaləsində isə alim Molla Nəsrəddinə tarixi, real bir şəxsiyyət kimi yanaşır, onun yaşadığı ərazini, vəfat etdiyi yeri müəyyən etməyə çalışır. “İraq-türkman folklorunda da başqa türkdillə xalqlardakı Xoca Nasir (qazax), Nəsrəddin Afandi (özbək), Ependi (türkmən), Nəsrəddin Oca (tatar), Nəsrəddin Əpəndi (uyğur), Hoca Nəsrəddin (türk) adı ilə deyil, Azərbaycanda olduğu kimi, Molla Nəsrəddin və ya sadəcə olaraq, Molla adı ilə tanınır” [1, s.30-31]. Əta Tərzibaşının

Türk xalqlarının folklorunda hazırcavablılığı və məzəli söhbətləri ilə məşhur olan Molla Nəsrəddinlə bağlı araşdırmaları türkologiya üçün qiymətli elmi mənbə hesab olunmalıdır.

Əta Tərzibaşının yazılı ədəbiyyatla bağlı elmi araşdırmaları da türkologiya üçün dəyərli tədqiqatlar sayılır. Azərbaycan türkcəsində yazıb-yaratmasına baxmayaraq, bütün türk dünyasının görkəmli şairi hesab olunan Məhəmməd Füzuli irsi ilə bağlı uzun illər ərzində apardığı tədqiqatlar Əta Tərzibaşını füzulşünas alim kimi məşhurlaşdırmışdır. Təbii ki, Füzuli ilə bağlı tədqiqat aparmaq üçün klassik ədəbiyyatla yanaşı, müxtəlif türk ləhcələrini və Füzuli dövrünə təsadüf edən türk xalqları ədəbiyyatını da dərinlən bilmək vacib şərtlərdəndir. Əta Tərzibaşının Füzuli ilə bağlı araşdırmalarına nəzər salanda aydın olur ki, tədqiqatçı yuxarıda sadaladığımız amillərin hər birindən xəbərdar olmuşdur. O, tez-tez Məhəmməd Füzuli irsini Əlişir Nəvai, Mövlanə Cəlaləddin Rumi, Katib Çələbi və digər türk şair və alimləri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edir. 1961-ci ildə “Qardaşlıq” dərgisində dərc etdirdiyi “Füzulinin “Mətləül-Etiqad”ı” adlı məqaləsində məşhur türk səyyahı və tarixçisi Katib Çələbiyə istinad edərək yazır: “Bu kitabın (“Mətləül-Etiqad” – O.İ.) Füzuliyə aid olub varlığını ilk olaraq bidirilən kimsə tanınmış türk yazarı Katib Çələbidir ki, bunu “Kəşfüz-Zünun” adlı əsərində açıqlamışdır” [6, s.76]. Əta Tərzibaşı bu məqalədə Katib Çələbinin adıçəkilən əsərinə istinad edir və Füzulinin ərəb dilində yazdığı “Mətləül-Etiqad” əsəri barədə onun yazdıqlarına xeyli istinadlar verir. Bu onu göstərir ki, Tərzibaşı Çələbinin “Kəşfüz-Zünun” əsərini dərinlən təhlil etmiş və Füzuli haqqında verilən məlumatların səhihliyinə inanmışdır.

Əta Tərzibaşı Füzuli şeirlərinin janrlarını müəyyən edərkən digər türk xalqlarının şeir xüsusiyyətlərinə və böyük türk şairlərinə daha çox müraciət etmiş, məhz bu tədqiqatlarında müqayisələrə üstünlük vermişdir. Füzulinin lüğəzlərini tədqiq edərkən qeyd edir ki, bu tip şeirlərə türk və əcəm ədəbiyyatında daha çox rast gəlinir. Müəmmənin isə türk şeirinə məxsus olduğunu xüsusi vurğulayır [6, s.100]. Tərzibaşı müəmma və lüğəzləri müqayisə edərkən Məhəmməd Əhməd əl-Səmərqəndinin elm aləmində o qədər də məşhur olmayan “İzah-ül Qəvaid” adlı əsərinə istinad etməsi tədqiqatçının türk ədəbiyyatşünaslığına nə qədər dərinlən bələd olduğunun göstəricisidir.

Əta Tərzibaşı Füzuli ilə bağlı tədqiqat apararkən dahi şairi digər bir türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Mövlanə Cəlaləddin Rumi ilə gah müqayisə edir, gah da Ruminin yaradıcılığına müraciət edərək mövzu ilə bağlı müəyyən istinadlar verir. Məsələn, klassik ədəbiyyatda və Füzuli yaradıcılığında müləmmə şeir növündən danışarkən tez-tez Mövlanənin adını çəkir, onun şeirlərindən nümunələr təqdim edir. Əta Tərzibaşı yazır ki, türkcə və farsca misralardan ibarət olan müləmməni türk divan ədəbiyyatında ilk dəfə Mövlanə Cəlaləddin Rumi qələmə almışdır [6, s.114]. “Füzulinin yayımlanmamış bir müləmməsi” adlı məqaləsində Füzuli ilə Mövlanənin şeirlərini müqayisə edərək yazır: “Hər iki müləmmə qəzəl tərzində farsca-türkcə olaraq əruzun “müstəf ilün fə`ülün müstəf ilün fə`ülün” vəznə ilə yazılmışdır. Bunların hər ikisində qafiyə rəviyləri (R) ( ) dır, yalnız Mövlanənin qəzəli “من” “mən” rədifli olduğu halda, Füzulininki “سن” rədiflidir” [6, s.115].

Əta Tərzibaşı Füzuli ilə bağlı tədqiqatlarında daha bir böyük türk alimi olan Əbunsər Fərabinin də yaradıcılığına müraciət etmiş, onunla Füzuli şeirlərindən işlənmiş fəlsəfi mənalara müqayisə etmişdir. Tərzibaşı Məhəmməd Füzulinin “Səhhət və Mərzə”, başqa adla “İcmali-Eşq” adlı əsərində işlənən fəlsəfi düşüncələri Fərabinin əsərləri ilə müqayisə edərək yazır: “Füzulinin bu ölməz əsəri bizə Fərabinin məşhur təlifini xatırladır. Bu iki əsər arasında aparılacaq ciddi bir müqayisə bunların bir çox önəmli nöqtələrdə birləşdiklərini ortaya çıxarar. Hər iki əsərin yaranma səbəbi eyni olub, Fərabəni də, Füzuli də bir-birinə bənzər siyasi və ictimai çalxantılarla dolu ortamda yaşamışdılar” [6, s.130]. Əta Tərzibaşının bu yazdıqlarından bir daha aydın olur ki, o, Füzuli kimi, Əbunsər Fərabinin də həyat və yaradıcılığında xəbərdar olub. Türk xalqlarının tarixində böyük rol oynamış şəxsiyyətlərlə yaxından maraqlanmış, onların həm həyatlarını, həm də yaradıcılıqlarını müqayisə etmişdir.

Əta Tərzibaşının elmi fəaliyyətində bu gün də türkologiyada açıq qalan bir çox sualların cavabını tapmaq mümkündür. Türk xalqları üçün ortaqlıq problem sayılan vahid əlifbanın yaradılması və yaxud nə cür yaradılması məsələsi də Əta Tərzibaşı tərəfindən cavablandırılmışdır. O, belə bir problemi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili vasitəsilə həll edilə biləcəyini yazır. Əta Tərzibaşı Qurani-Kərimin ərəb xalqlarını birləşdirdiyi kimi, “Dədə Qorqud”un da türk xalqlarını birləşdirə biləcəyinə inandığını yazır. “Ərəbcənin müxtəlif ləhcələrini birləşdirən qarışıq ləhcəsi Quranla təkamül etmiş və bu müqəddəs kitab ərəb dili üçün bir ana kitabı halına gəlmişdir ki, ərəbcəni əvvəlki sami dillər kimi silinib məhv olmaqdan qorumuşdur. Ayrıca, dilin düzəni və qəvaidi xüsusunda qaynaq vəzifəsi görən Quran müxtəlif dil mübahisələrini hər zaman xoş bir sonuca bağlayır. Türkcədə isə belə bir ana kitab mövcud olmaqla bərabər, İstanbulun gəlmiş ləhcəsi, yüz illərcə əsas tutularaq ümumi bir yazı dilinin vəcud bulması bilinən bir həqiqətdir. Mənə qalarsa, türkcə üçün örnək bir ana kitab axtarılsa, bu ehtiyacı nəsr sahəsində “Kitabi-Dədə Qorqud” kitabı qarşılaya bilər” [9, s.206]. Daha bir maraqlı cəhət isə ondan ibarətdir ki, Əta Tərzibaşı “Dədə Qorqud” dastanının dilini nəsr sahəsi üçün ortaqlıq dil saydığı kimi, nəzm dili üçün Yunus Əmrənin “Divanı”nı əsas götürür. Bununla məlum olur ki, Əta Tərzibaşı Yunus Əmrə yaradıcılığına da dərinləndirən bələddir və onun “Divanı”nda işlənen sözləri kifayət qədər təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlmişdir.

Bütün deyilənləri nəzərə alaraq, Əta Tərzibaşının “Yazı dili, qonuşma dili” adlı məqaləsi türkologiya sahəsində həm dəyərləndirilməli, həm də nəticə çıxarılmalı önəmli yazılardanır. Məqalənin nəticə hissəsində müəllifin gəldiyi qənaəti müasir türkologiya üçün yol xəritəsi də adlandırmaq olar. Müəllif yazır: “... Bu arada mani, atalar sözü və xalq türküləri kimi mətnlər yerli ləhcələrlə yazılırsa, müxtəlif ləhcələrin xüsusiyyətlərini və dil inkişafının tarixi və coğrafi səhifələrini öyrənmək baxımından bəzi üstünlüklər əldə edilmiş olar” [9, s.207].

Əta Tərzibaşının türk dili ilə bağlı fəaliyyətindən danışarkən onun türk xalqları üçün ölçüyəgəlməz qiymətə malik olan Mahmud Kaşğarının “Divani lüğət-it türk”lə bağlı araşdırmalarına toxunmamaq olmaz. Doğrudur, tədqiqatçının bu dəyərlə əsərlə bağlı hər hansı bir yazısına rast gəlməmişik. Lakin Həbib Hürmüzlünün ərəb dilində yazdığı “Əta Tərzibaşı ilə Türkiyə səyahətimiz” adlı məqaləsində tədqiqatçının bu əsəri nə qədər ciddi-cəhdlə axtardığını görürük. Bu məqalədə Əta Tərzibaşının “Divani lüğət-it türk” əsəri ilə bağlı fikirləri də yer alıb. Həbib Hürmüzlü yazır: “Sahaflar çarşısını birinci gün ziyarət edərkən Əta Tərzibaşı ustadım mənə dedi ki, mən çox nadir bir kitab axtaracağam. Adı “Divani lüğət-it türk” olan çox önəmli bir kitabdır. Allahdan niyazım bu kitabı uyğun bir qiymətə tapmaqdır” [2, s.128]. Həbib Hürmüzlünün xatirələrindən aydın olur ki, Əta Tərzibaşı nəinki kitabın özünü tapıb, hətta bu kitabı tədqiq edən Besim Atalayla da görüşüb. Əta Tərzibaşı Atalayla söhbəti zamanı qeyd edir ki, bu kitab türk dillərini araşdıran tədqiqatçılar üçün çox önəmlidir [2, s.129]. Həbib Hürmüzlünün yazdıqlarından məlum olur ki, Əta Tərzibaşı türk dillərini tədqiq edərkən Mahmud Kaşğarının məşhur əsərindən yararlanmaq niyyətində olub. Həqiqətən də, əsl türkoloq kimi Əta Tərzibaşı bu əsərin qiymətini və dəyərini çox gözəl başa düşürdü. Özünün son elmi əsəri olan “Kərkük ağzı türmanca sözlük” lüğəti də məhz Kaşğarının “Divani lüğət-it türk” əsərinə bənzər şəkildə qələmə alınıb [7]. Onu da qeyd edək ki, əsər Azərbaycan dilinin Kərkük dialekti ilə bağlı araşdırma aparən tədqiqatçılar üçün çox qiymətli bir əsərdir. Bu əsər türkologiya elmi üçün də dəyərlidir. Çünki Əta Tərzibaşı bu izahlı lüğəti sırf türkoloq alim kimi qələmə almış, bir sıra sözlərin təkcə Azərbaycan dilində deyil, müxtəlif türk dillərində izahını vermişdir.

Nəticə / Conclusion

Əta Tərzibaşının elmi fəaliyyəti türk xalqlarının dilinin, ədəbiyyatının, folklorunun, tarixinin öyrənilməsi baxımından böyük önəm daşıyır. Onun tədqiqat obyektinə İraqda yaşayan türkmənlər olsa

da, məqalə və kitablarının böyük əksəriyyətində müxtəlif coğrafiyalarda yaşayan türk xalqlarının da ədəbi-mədəni dəyərlərini araşdırmış, böyük türk şəxsiyyətlərinə, dəyərli əsərlərə istinadlar etmişdir. Onun elmi fəaliyyətində türk xalqları ilə bağlı nüansları nəzərə alıb Əta Tərzibaşını türkoloq alim kimi təqdim etmək mümkündür. Düşünürük ki, tədqiqatçının elmi fəaliyyəti dərindən öyrənilməyə, türkologiya sahəsi üçün dəyərli olan fikir və düşüncələri, araşdırmaları daha qabarıq şəkildə üzə çıxacaq.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan folkloru antologiyası: (İraq-türkman cildi). Tərt. ed. Q.Paşayev, Ə.Bəndəroğlu. – Bakı: Nurlan, – 2009, – 438 s.
2. Küzeci, Ş. Kerkükün milli yazarı Ata Terzibaşı Armağanı. – Ankara: Gülnar yayınları, – 2024, – 376 s.
3. Paşayev, Q.M. Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti. – Bakı: Təhsil, – 2016, – 264 s.
4. Rüstəmov, Z.Q. İraq-türkman ləhcəsinin tədqiqi tarixi və dil xüsusiyyətləri. – Bakı: Elm və təhsil, – 2018, – 144 s.
5. Rza, R. Uzaq ellərin yaxın töhfələri. – Bakı: “Azərbaycan” jurnalı, – 1961, №9, – s.174-183.
6. Terzibaşı, A. Fuzuli hakkında yazılar. Hazır. N.Kevseroğlu. – İstanbul: Şenyıldız Matbaacılık, – 2016, – 224 s.
7. Terzibaşı, A. Kerkük ağzı Türkmanca sözlük. – Kerkük: – 2024, – 378 s.
8. Terzibaşı A. Kerkük hoyratları ve manileri. İstanbul: Ötüken, – 1975, – 599 s.
9. Ziya M, Küzeci Ş. Ata Terzibaşının makaleleri (edebi yazıları). – Ankara: Vadi Grafik, – 2018, – 220 s.

Тюркологические исследования Ата Тарзибаши

Орхан Исаев

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: orkanlit@gmail.com

Резюме. Туркмены, переселившиеся на территорию Ирака из Средней Азии и Азербайджана в разные периоды истории, создали богатое литературное и культурное наследие. Их устная и письменная литература являются неотъемлемой частью общетюркской литературы. В статье изложены важные идеи и мысли для тюркологии Аты Тарзибаши, проводящего исследования по истории, языку, литературе и фольклору иракских туркмен. Из исследований Аты Тарзибаши видно, что он глубоко знаком с историей, фольклором, литературой и языковыми особенностями не только туркмен, но и других тюркских народов. С этой точки зрения изучение исследований Аты Тарзибаши в этом направлении имеет огромное значение для развития современной тюркологии. Он в различных статьях и книгах представил миру науки свои взгляды относительно ценных работ, таких как «Китаби-Деде Горгуд» и «Дивани лугат ит-тюрк», а также на личности, сыгравшие важную роль в истории турецкого народа, таких как Мухаммад Физули, Алишир Наваи, Мавлана Джалаладдин Руми, Фараби и др. Обобщая вышеизложенное, можно прийти к выводу, что, Ата Тарзибаши можно считать одним из выдающихся тюркологов XX века.

Ключевые слова: туркмены, тюркология, тюркские народы, классическая литература, Физули, «Дивани лугат ит-тюрк», иракско-туркменский диалект